

WILLIAM IAN MILLER

Haft í hótunum

Greinin sem hér birtist er íslensk þýðing á ritgerð eftir William Ian Miller sem birtist upphaflega árið 2010 undir titlinum „Threat“. Hún hefur verið lítilliga stytta og endurskoðuð fyrir þessa útgáfu.¹ Miller er sá fræðimaður á sviði Íslendingasagna sem hve þekktastur er á alþjóðavettvangi. Fyrstu bók sína um íslenskar miðaldabókmenntir gaf hann út með Theodore M. Andersson árið 1989 en í henni voru einnig enskar þýðingar á *Valla-Ljós sögu* og *Ljósvetninga sögu*.² Árið 1990 kom út *Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law, and Society in Saga Iceland (Blóðhefnd og settir: Fæðardeilur, lög og samfélag í Íslendingasögum)* sem varð í senn undirstaða þess skilnings sem Miller leggur í viðfangsefni Íslendingasagna og tímamótaverk vegna þess að greiningar hans á blóðhefnd, í samhengi við þjóðfélagsgerðina sem sögurnar og lögin lýsa, ruddu brautina fyrir nýjar túlkningar sem ná langt út fyrir heim Íslendingasagna.³ Bókin er enn prentuð hjá útgefanda enda selst hún jafnt og þétt, næstum þrjátíu árum eftir útgáfu. Hún er notuð í kennslu víða um heim, ekki síst til þess að kynna nemendum þá aðferðafræði sem Miller lagði þar fram. Sjálfur hefur Miller kennt tugum nemenda Íslendingasögur á hverju ári, bæði í lagadeild Michigan háskóla þar sem hann er prófessor og í St. Andrews háskóla þar sem hann hefur heiðursnafnbót og kennir tímabundið á ári hverju.

Á árunum 1993–2003 komu út bækur eftir Miller um mannlegar kenndir; skömm og niðurlægingu, viðurstyggð, hugrekki og löngunina til að stýra sýn annarra á mann sjálfan.⁴ Meðal þessara viðfangsefna þarf einnig að telja

¹ William Miller, „Threat“, *Feud, Violence and Practice: Essays in Medieval Studies in Honor of Stephen D. White*, ritstj. Belle S. Tuten og Tracey L. Billado, Farnham, Surrey: Ashgate, 2010, bls. 9–28. Birt með leyfi höfundar.

² Theodore M. Andersson og William Miller, *Law and Literature in Medieval Iceland: Ljósvetninga saga and Valla-Ljós saga*, Stanford: Stanford University Press, 1989.

³ William Miller, *Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law, and Society in Saga Iceland*, Chicago: University of Chicago Press, 1990.

⁴ William Miller, *Humiliation: And Other Essays on Honor, Social Discomfort, and Violence*, Cornell: Cornell University Press, 1993; William Miller, *The Anatomy of Disgust*, Cambridge MA: Harvard University Press, 1997; William Miller, *The*

bókina um óttann við að eldast frá 2011.⁵ Virtist sumum sem Miller hefði snúið baki við íslenskum fræðum, en þessar bækur eru þó hluti af heildarverki hans um það hvernig hið innra og ytra kallast alltaf á og í þeim notaði hann íslenskar bókmenntir og lög jöfnum höndum með öðrum heimildum um sögu Vesturlanda. Miller segir ekki aðeins að Íslendingasögur séu heimsbókmenntir, heldur les hann þær sem slíkar og notar þær þannig. Með því eignast Íslandssagan aðild að sögu heimsins og saga heimsins verður hluti af sögu Íslands. Árið 2006 kom út bókin *Eye for an Eye (Auga fyrir auga)*.⁶ Þar reiddi Miller fram heildarsýn sem var afrakstur allra hans fyrri verka með því að greina ýtarlega hugtakakerfi hins forna réttarkerfis sem víða var við lýði og byggist á því að jafna metin eða gjalda líku líkt. Greiningin er í senn smámunasöm og almenn og sýnir fram á að kerfið, sem var við lýði áður en kristið réttarkerfi náði yfirhöndinni á 12. og 13. öld, var reist á sömu undirstöðuhugmyndum allstaðar sem heimildir greina, jafnt í Íslendingasögum, Gamla testamentinu og öðrum fornum ritum. Síðasta áratuginn hefur hann snúið sér aftur að Íslendingasögum af fullum krafti. Árið 2008 gaf hann út bók um *Audunar þátt vestfirska*, árið 2014 um *Njáls sögu* og árið 2017 kom út eftir hann bók um *Hrafnkels sögu*.⁷

Fullvíst má telja að fáir komist með tærnar þar sem William Ian Miller hefur hælana í því að skapa lesendur fyrir Íslendingasögur á heimsvísu á undanförunum áratugum því að bækur hans hafa notið meiri vinsælda en almennt gerist um fræðirit. Þótt sumar þeirra hafi verið þýddar á arabísku, ítölsku, kínversku og kóresku birtist þó hér í fyrsta sinn íslensk þýðing á verki eftir hann.

Lára Magnúsardóttir

Mystery of Courage, Cambridge MA: Harvard University Press, 2000; William Miller, *Faking It*, New York: Cambridge University Press, 2003.

⁵ William Miller, *Losing It, in which an aging professor laments his shrinking brain, which he flatters himself formerly did him noble service: a plaint, tragic-comical, historical, vengeful, sometimes satirical and thankful in six parts, if his memory does yet serve*, New Haven: Yale University Press, 2011.

⁶ William Miller, *Eye for an Eye*, New York: Cambridge University Press, 2006.

⁷ William Miller, *Audun and the Polar Bear: Luck, Law, and Largesse in a Medieval Tale of Risky Business*, Leiden og Boston: Brill, 2008; William Miller, „*Why is your axe bloody?*”: *A Reading of Njáls saga*. Oxford: Oxford University Press, 2014; William Miller, *Hrafnkel or the Ambiguities: Hard Cases, Hard Choices*, Oxford: Oxford University Press, 2017.

Kenningasmiðir í leikjafræðum, samningafræðum og hagfræðingarnir sem ég vinn með tala gjarnan um ógnaryfirburði (e. *threat advantage*).⁸ Þetta er einföld hugmynd sem skýrir sig að mestu sjálf. Öllum hefur einhvern tímunn stafað ógn af einhverjum en sömuleiðis nýtt sér eigin yfirburði í öðrum tilvikum. Svartir unglingar, Vítisenglar og íslamskir bókstafstrúarmenn eru vanir því að vestrænt miðstéttarfolk sæmi þá ákveðinni yfirburðastöðu af tómunum bleiðuskap, sérstaklega háskólafolk, einkum úr hugvísindum, en það kemur einnig til af líkum sem ónotalega auðvelt er að fá staðfestar. Sá sem er óttalaus stendur betur að vígi en skræfan í allri keppni, þótt þeir yfirburðir skipti litlu nema mótherjinn trúi á þetta hugrekki, en meðvitund um eigin kjark gerir minna gagn.

Það er ógnandi þegar hótad er með berum orðum, til dæmis ef ég geri þér ljóst að þú hafir verra af ef þú gerir ekki eins og ég segi. Stundum er hótun óbein; ógnin liggur einfaldlega í loftinu vegna þess að það er ögrandi þegar lánið hefur leikið við fólk, eða það hefur til að bera hæfileika, ef til vill var eitthvað „gefið í skyn“, eða, eins komið verður að síðar, að einum getur staðið ógn af annmörkum annars. Með framansögðu hef ég sýnt að hótun og hvaðeina sem ögrar fellur innan almennu hugmyndarinnar um hvað felur í sér ógn.⁹

⁸ Í umræðu sinni um siðferðilegt hlutleysi innan leikjafræða sagði Rawls, eins og þekkt er: „sú ógn sem stafar af yfirburðastöðu eins er ekki grundvallarviðmið um réttlæti“, John Rawls, *Theory of Justice*, Cambridge MA: Harvard University Press, 1971, bls. 134. Þessi setning er breytt en í fyrri útgáfu hljómaði hún svo: „hæpið er að ætla að ógn sem stafar af yfirburðastöðu eins sé uppspretta sanngirnisviðmiða“. John Rawls, „Justice as Fairness“, *Philosophical Review* 67(12)/1958, bls. 177. Það virðist liggja í augum uppi að hafna eigi viðmiðum um réttlæti sem byggjast á hugmyndum um að styrkur jafngildi rétti, ef það skilgreinir ógnaryfirburði. Vandamálið verður flóknara þegar teknar eru með í reikninginn gáfur og hæfileikar, sem almennt eru talin hreinni og dyggðugri, en eru engu að síður ógnandi og gefa mönnum þannig yfirburði: andlegt atgervi, hæfni í íþróttaiðkun, eða hvers konar færni sem menn hafa lagt hart að sér til þess að ná tökum á o.s.frv. Margt í hinu daglega lífi – líkt og hver fær að halda á fjarstýringunni og hver fær sitt fram á deildarfundi – gengur út frá því að ógnaryfirburðir, og þar með samningaviðræður, séu hluti af mannlegum samskiptum og því ekki endilega ósiðlegir, þótt viss beiðing ógnaryfirburða sé að sjálfsögðu skilgreind sem svo. Líkt og fyrri daginn eru þetta ekki einföld málefni og engin einföld svör til. Í amstri dagsins vonum við, í einfaldni okkar, að þegar upp er staðið komi þetta allt út á eitt. Ég bý yfir færni og hæfileikum sem gera það að verkum að ég stend betur að vígi á sumum sviðum, á öðrum sviðum býrð þú yfir færni og hæfileikum sem taka mínum fram.

⁹ Athugasemd þýðenda: Þetta orðar Miller svo: „I am thus subsuming the domain of the ‘threatening’ into a broader conception of threat.“ Umræða Millers miðast við enska hugtakið „threat“. Í því felst hvort tveggja merkingin *ógn* og *ógnun*, sem

Um leið og farið er að leika sér að grundvallarþáttunum hugmyndarinnar um ógn, klofnar hugtakið í margar greinar og áhugaverðar þversagnir koma í ljós. Þessu gera undirstöðukenningar samningafræða ráð fyrir, eins og Thomas Schelling orðaði ágætlega fyrir margt löngu í bókinni *The Strategy of Conflict (Herfræði átaka)*. Eitt lykilatriði í málflutningi hans var að bæta megi samningsstöðu með því að vekja athygli á eigin veikleikum með réttum hætti. Betra getur verið að hafa ekki stuðning af gáfum og gagnrýninni hugsun í þeim tilvikum sem slík færni veldur töfum eða stuðlar að vantrausti.¹⁰ Þá kann að vera hentugri kostur að skilja ekki ógöngurnar sem maður er í. Þrjóska, einfeldni og jafnvel hrein heimiska geta stundum tryggt vinninginn (nærtækt dæmi eru tiltekna kosninganiðurstöður í hinum enskumælandi heimi árið 2016). Heimiska getur þess vegna skapað ógn af því tagi sem tryggir yfirburði ef þannig ber undir, rétt eins og leikni og gáfur gera við aðrar aðstæður.¹¹

Manstu hvernig tilfinning það var þegar þú, bráðþroska og gáfað barn, hélst fram sannfærandi rökum við leik- eða frændsystkini þín en þau voru of treg til að skilja snilldina? Eða, það sem verra var, þegar þau vildu ekki trúá einhverju sem þú einfaldlega vissir fyrir víst og þau þóttust „vita“ betur; sá sem snerti körtu fengi vörtu, sama hvað þú segir. Og það varst þú, en ekki þau, sem hunsaðist í burtu, við það að springa af gremju, gjörsigráður. Stundum þarf að skrúfa niður í vitsmununum og afskrifa drjúgan hluta af heilabúinu, því að kjáninn vinnur þegar ómögulegt er að koma

---

og *hótun* og *ögrun* eins og hann bendir hér á, þ.e. orðið nær bæði yfir verk þess sem er ógnandi eða hefur í hótunum og ógnina sem mótaðili hans finnur fyrir og liggur loftinu. Í íslensku máli greina orðin á milli hlutaðeigandi og verkanna sjálfra, að nokkru leyti í sama anda og greining Millers á hugtökunum „threat“ og „threatening“ gerir ráð fyrir. Þannig skapast ógn af hótun eða ógnun og sá óttast sem er ögrað eða telur sér ógnað. Þetta skapar nokkra óvissu við þýðingu og er farin sú leið að binda ekki hvert enskt orð við eina íslenska þýðingu, en nýta heldur möguleika íslenskrar tungu. Svipað á við um hugtakið „ógnaryfirburði“ en það er hér haft fyrir fræðikennunguna um „threat advantage“, sem gerir ráð fyrir að ógn leiði til þess að sá sem veldur henni öðlist yfirburðastöðu í keppni og samningum. Þetta orðasamband hefur þó jafnframt almenna merkingu og nær þá yfir almenna hugmynd, sem er sambærileg, en óbundin af kenningunni, eins og Miller ræðir. Er orðasambandið því hér þýtt eftir því hvort virðist fremur tilætluð merking.

¹⁰ Sjá afbragðsgóða umfjöllun Þúkýdídessar (4.10) um hið flókna samband milli þess að hafa hæfni til þess að geta greint vandamál en mistakast að leysa þau, sbr. William Miller, *The Mystery of Courage*, bls. 169–171, í kafla sem heitir „The Problems of Brains“.

¹¹ Einhver besta túlkun sem til er á afbrigðilegri dyggð heimskunnar er í nóvellu Josephs Conrad, *Typhoon*.

honum í skilning um að hann hafi rangt fyrir sér, að hann sé búinn að tapa eða eigi örugglega eftir að tapa.

Hvað með að leggja eld að eigin skipaflota? Ekki er nóg með að ómetanlegri fjárfestingu hafi þá verið verið sólundað, því að möguleikinn á að snúa aftur til baka eftir skipulagða innrás hefur einnig verið að engu gerður. Með þessu móti tekur maður ógnina í eigin hendur og nýtir yfirburðina sem hún færir, ekki aðeins til þess að hafa áhrif á óvininn, heldur einnig eigin mannskap. Flótti er ekki lengur valmöguleiki.¹² Skipabrenna er fyrst og fremst ógnandi vegna þess að hún sýnir að menn eru tilbúnir til að þjást og skeyta ekki um eignatap. Þetta er eitt af því sem átt er við þegar talað er um skuldbindingu og sýnir um leið að hún hefur bit; innrásarliðið kemst hvergi og getur ekki heldur hörfað.

Á móti kemur að sumir þurfa að leggja mikið á sig til að virðast meinlausir. Í þeim heimi sem lýst er í íslensku fornsögnunum bundust menn samtökum um að tortíma þeim sem varð of ógnandi til lengdar. Skýrasta dæmið um þetta er Gunnar í Njáls sögu. Þegar til lengri tíma er litið getur því verið sterkari leikur að þykjast meinlaus.

Hvað þá með þrekvaxna náungann sem vill ekki að stærð hans vekji ugg; hvað með svarta unglínginn sem vill að fólk skynji að hann hafi ekkert illt í hyggju? Og hvað með þig, já þig, roskinn fræðimanninn, ef þú bíður á götuhorni og sá sem á að sækja þig er of seinn? Hvers konar hegðun gefur til kynna að gild ástæða sé fyrir því að gera það sem ekki má; að drolla á götuhorni? Þetta gera vasabjófar, rónar, fíkniefnasalar, aldraðir rugludallar og mellur. Maður kíkir á klukkuna, setur upp óþreyjusvip, ofleikur, tekur upp símann; svipast stöðugt um eftir bílnum og blínir eirðarlaus á skjáinn um leið og maður þykist senda sms.

Þælið í því hversu margt af því sem gert er á almannafæri hefur þann til-

¹² Magnað tilbrigði skipsbrunastefsins má sjá í tilviki Sverris Noregskonungs, svikarhrapps sem hrifsaði til sín krúnuna með gáfum sínum, seiglu og herkænsku. Á meðan óvinaherinn nálgast skipar Sverrir mönnum sínum að yfirgefa skipin og skilja þar með þau og allar eigur þeirra eftir í höfninni: „Svá hefir sjálfir Sverrir konungr sagt at hann mátti því helzt hœlask at eigi myndu mörg dœmi til þess vera at flóttamenn hefði svá skilizk við fjárhlut sinn eða skip sem þeir gerðu, ok sagði at eigi væri enn víst nema ýmsir nyti fjár eða klæða“; Karl Jónsson, *Sverris saga*, Íslensk fornrit XXX, Þorleifur Hauksson gaf út, Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2007, bls. 53. Þar sem þeim lá ekki á að bjarga eignum sínum var ógnunin fólgin í biðinni eftir einhverju klækjabragði frá Sverri: „Látúð ykkur ekki detta í hug að við munum ekki koma aftur að sækja eigur okkar, auðvitað er þessi „gjöf“ of góð til að vera ósvikin.“

gang að koma öðrum fyrir sjónir sem eðlileg hegðun og sýna að maður sé ekki viðsjárverður. Maður er á leið yfir götu, þar sem bílarnir bíða á rauðu ljósi, þá rifjast skyndilega upp að eitthvað gleymdist í vinnunni og andartaki áður en stefnunni er breytt bregður maður fyrir sig uppgerðarlátum til þess að sýna að mistök hafi orðið, meira að segja þar sem enginn er nærstaddur. Hægt er að setja upp ýktan svip, eins og til að segja: „Djöfull ég er vitlaus!“ Svo má slá sig á ennið eða ranghvolfa augunum. Þetta er bara gert til þess að láta vita að maður sé ekki klikkaður, því að fólk gæti haldið að eitthvað sé að þeim sem snýr við á miðri akrein eins og ekkert sé.

En svo er alveg sérstök tegund af ógn sem skapast þegar er lagt upp úr því að vera ekki ógnandi: Garpar Íslendingasagnanna, Skarphédinn Njálsson er einn þeirra, nota hana af stillingu til þess að fá sínu framgengt. Ástæða gæti verið til að óttast ef í ljós kemur að menn leggja mikið á sig til að ógna engum. Er það sjúkleg tortryggni að óttast að alúðin sé til þess ætluð að maður slíðri vopnin, svo að hægt sé að leggja til óvæntrar atlögu?

Erving Goffman færði einu sinni rök fyrir því, í dásamlega vænisjúkri ritgerð, að eðlilegu yfirbragði væri síst treystandi, í því felst mesta ógnin, af því það kallar fram kæruleysi og þá liggur landið berskjaldað fyrir fjandmönnum, svikum eða öðrum óþægilegum, óvæntum uppákomum.¹³ Skæruhernaður, jarðsprengjur og svikamyllur eiga það sameiginlegt að láta menn gjalda fyrir traust sitt á eðlilegu yfirbragði. Hin greiða braut reynist sprengjum stráð, brosið er uppgerð. Vitanlega er ekki ávallt logn á undan storminum, en það gerist nógu oft til þess að stillan getur sjálf orðið óþægileg, ógnandi, í raun og sannleika. Fáfarið stræti að næturlagi er ógnvænlegra en fjölfarin gata. Og friður? Vinir? Undirsátar? Og í fjölskyldum hinna konungbornu eða aðalsmanna: Synir, bræður, feður og frændur? Svo virðist sem stór hluti lífsins fari í bið eftir næstu ágjöf.

Enska orðið *threat* er engilsaxneskt (*þreat*) en þýðir einfaldlega mannfjöldi eða flokkur; það var notað til að skýra latneska orðið *turba*. Mannsöfnuður boðar yfirleitt ekki góðgírni, svo að neikvæð merking festist við *turba* og *threat*. Samkvæmt kenningu Hobbes – með viðbót frá dýraatferlisfræðingum – gefur einstaklingur af sömu dýrategund, áður en nokkuð annað kemur til álita, öðrum tilefni til að gjalda varhug, að búast við hættu, ógn. Hættustigið ræðst af kyni, karldýr sumra tegunda er uggvænlegra, kvendýrið hjá öðrum, og svo þarf að taka tillit til aldurs, þótt það sé afar breytilegt.

¹³ Erving Goffman, „Normal Appearances“, *Relations in Public: Microstudies of the Public Order*, New York: Basic Books, 1971, 6. kafli.

Sjálfur hef ég margoft orðið vitni að því hér í Ann Arbor að foreldrar lúti harðstjórn þriggja ára barna sinna, á meðan sömu börn sjá eflaust dauðann holdi klæddan í hrukkóttum öldungi sem klappar þeim á kollinn. Nokkuð áreiðanleg þumalfingursregla er að öllum skepnum þyki augnaráð stærri skepnu óþægilegt. Þessi ótti er djúpstæður. Jafnvel skriðdýr og fuglar finna fyrir honum. Af hverju ættu annars að hafa þróast tákni á vængi sumra fiðrilda svo að þau líta út eins og augu einhvers sem er svo stór að beyg setur að fuglinum sem sér þau; honum þykir jafnlíklegt að hann verði krás til átu og fiðrildið sem hann ætlaði að gleypa. Ófáar tegundir veiðidýra virðast öðlast eitthvað sem líkist því helst að vera kenning um hugarástand og samkvæmt henni er ætlun rándýranna fjandsamleg. Fugl og mús, frá þessu sjónarhorni vita þau hvað starandi kötturinn *hugsar*.

Hugarangrið sem flokkur ríðandi aðkomumanna vekur virðist vera grunnurinn að því að í indóevrópskum tungumálum hafi skyld orð gagnstæða merkingu, eins og á ensku *host/guest* (gestgjafi/gestur) og *hostile/hospitable* (fjandsamlegur/gestrisinn); hér hafa andstæðupör vaxið af rót sama orðs. Kjarni upphaflegrar merkingar hlýtur að hafa verið „ókunnur“, staða manna verður varla metin óræðari eða ógnvænlegri. Hvort sem þeim er boðið inn sem gestum, eða þeir gera sig heimakomna sem innrásarlið (eða innflytjendur, eins og margir álitu, munurinn er mörgum óljós), er hættan sú að heimamenn verði étnir út á gaddinn. Því er hér nefnd hend- ing úr engilsaxneska ljóðinu *Wulf and Eadwacer*, sem nánast ógjörningur er að ráða, en geymir harmakvein konu sem saknar elskhugans (kannski var hún búin að selja honum sál sína): *willað bý hine áþecgan*¹⁴ *gif hé on þreat cymeð*. Unnt er að útleggja ljóðlínuna á ýmsa vegu: þau gefa honum mat, þau bjóða hann velkominn, þau „éta“, þ.e. drepa, hann ef hann „kemur ógnandi“ (e. *þreat cymeð*) með lið. Á hinn bóginn getur verið að ógnin stafi hreint ekki af liði hans, heldur af hópnum sem mætir honum ef hann skyldi láta sjá sig. Óvinir hans gætu hafa bundist samtökum um að taka „vel“ á móti honum.¹⁵

Tilgangur ógnunar er ótti og sífjábönd óttans má rekja til hins óvænta, þegar illir hlutir koma eins og þruma úr heiðskíru lofti, svo sem flokkur óvinveittra manna eða fyrirsát. (Athyglisvert er að enska orðið *surprise* vís-

¹⁴ Þetta orð (og orðið sem er stofn þess, *þecgan*) hefur skírskotun til ólíkra merkinga: þiggja, neyta, eyðileggja, vera aðfrankominn af (t.d. þorsta eða hungri).

¹⁵ Hugmyndin um að *þreat* sé hluti af ljóðlínunni gæti nú þegar haft áhrif á hvernig við túlkum hana: fornenska sýnir þessa þróun. Sbr. „*þreatian*“ (skýring III), *Bosworth-Toller-Anglo-Saxon Dictionary*, sótt af <http://bosworthtoller.com/032016>.

aði upphaflega í óvænt banatilræði, þar sem vanalega voru svik, áður en orðið fór að eiga við óvænt veisluhöld, sem, eins og þeir vita sem hafa lent í, geta verið eins taugastrekkjandi og vopnuð árás; maður verður að þykjast hissa og breiða yfir pirringinn).¹⁶ Ótti er fyrst og fremst ótti við náungann, ekki við guði eða djöfla.

Til þess að geta sagt til um það hvort liðsöfnuður sem nálgaðist hefði gott eða illt í hyggju, sérstaklega í heimi þar sem engin voru gleraugun, voru þær byrðar lagðar mönnum á herðar að finna aðrar leiðir til þess að greina fjandsamlegar fyrirætlanir eða, og ekki síður, til þess að draga úr tortryggni annarra sem þeir nálguðust sjálfir. Til eru þeir sem telja að vígamenn Íslendingasagnanna hafi notað litamerkingar til að gefa ráðagerðir sínar til kynna.¹⁷ Ég er ekki viss um að ég geti tekið undir það, en þeir trúðu því að ef fólk bar að úr þessari átt frekar en hinni væri það merki um góðan eða slæman ásetning. Litlu svipbrigðin sem skiljast frá degi til dags sem merki um hlýju eða gremju hafa líklega komið að mismiklu gagni nema í návígi, allt eftir því hversu góð eða slæm sjónin var. Svo er ekki heldur aðeins ógnandi að sjá flokk manna, því að ekki var við góðu að búast af þeim sem reið einfara: grunur vaknaði um að sá væri þjófur eða útlagi.

Í engilsaxneskum lögum frá níundu og tíundu öld, og í germönskum lagabálkum á meginlandinu, má greina tvö megináhyggjuefni: ógnina sem stafaði af annars vegar einförum sem lög náðu ekki til – þjófnum – og hins vegar höfðingjanum á reið með flokki sínum. Annar olli ugg af því að hann var einsamall, hinn af því að hann var það ekki.¹⁸

¹⁶ Sbr. „surprise“, *Oxford English Dictionary* (OED), sótt af https://public.oed.com/?-post_type=page&s=surprice. Í engil-normanskri frönsku vísaði orðið einnig til hernaðar, sérstaklega næturárása, fyrirsáta eða ránsferða. Sjá *L'Histoire de Guillaume le Maréchal*, ritstj. Paul Meyer, París: Société de l'histoire de France, 1891, bls 400–411, tilvísun fengin frá John Gillingham, „War and Chivalry in the *History of William Marshal*“, *Richard Coeur de Lion: Kingship, Chivalry and War in the Twelfth Century*, London: Hambledon Press, 1994, bls. 227–241. Ég vil vekja athygli á eftirfarandi setningu: „Launráð skírskota til þess þegar maður ræðst á mann með þeim hætti að fórnarlambið getur ekki séð árásina fyrir [...] eða þegar maður ræðst óvænt á fórnarlamb sitt þegar það getur ekki varið sig.“ *Li livres de Justice et de Plet*, ritstj. Pierre-Nicolas Rapetti og Polycarpe Chabaille, Collection de Documents Inédits sur l'Histoire de France, París: Firmin Didot, 1850, bls. 297 (þakkrir fær Steven White fyrir ábendingu um þessar heimildir).

¹⁷ Dæmi um það er að finna í 6. kafla í *Ljósvefninga sögu*. Sjá Theodore M. Andersson og William Ian Miller, *Law and Literature in Medieval Iceland*, bls. 141.

¹⁸ Sjá William Ian Miller, *Eye for an Eye*, bls. 230.

Fátt af því sem ég vil koma til skila stendur þó og fellur með textafræðilegum rökum ensku orðanna *fear* og *threat*, nema að því marki sem ég aðhyllist enn þá fornlegu hefð að góð fræðileg frásögn hefjist þannig. Það er atferli ógnarinnar sem ég ætla að einbeita mér að. Svo vill til að ógnun – leikin, fölsk, viðbrögð við henni – er einn sá þáttur mannglegra samskipta og atferlis sem gerir það að verkum að samkeppni manna um takmarkað auðmagn, eins og heiður og völd, er gott söguefni. Hvað veldur því að þegar einn skelfir annan með hótun þá fær þriðji aðili fiðring, fyllist hryllingi og rennur kalt vatn milli skinns og hörunds? Ef til vill er ekkert sem hreyfir eins við hluttekningargáfu hugskots okkar og tilhugsunin um að geta sjálf verið svo ógnandi (og staðið við það), og í raunhæfari draum-órúm um hversu illa manni myndi farnast ef maður stæði frammi fyrir ógn. Ég stenst ekki mátið að segja sögu úr æsku minni, þegar ég var eitt-hvað um sextán ára gamall og sterklegur harðjagl, hættur í skóla, segir við mig í partíi: „Miller, ertu að glápa á kærustuna mína?“ Ég (skynjaði hvernig ógnin sem hann hafði skapað með návist sinni einni saman færðist upp á nýtt stig): „Neibb.“ Hann: „Er hún ekki nógu sæt fyrir þig, eða hvað?“... Þrjóturinn var sniðugur, það má hann eiga.

En hvað gerist þá ef hótun er tekið fálega – eins og þegar foreldrar hóta börnunum – þarf maður að standa við hótunina, þótt hún sé innantóm og allir vita að þetta var „bara“ hótun? Á að grípa til nýrra röksemda? Þá er eins gott að hafa úrræði til taks svo að næstu hótun verði tekið alvarlega.

Látum þetta duga sem almennan inngang að nokkrum þáttum viðfangsefnisins áður en einstök dæmi verða rakin. Þegar ógn var tekin inn í leikjafræðina sást mönnum yfir mikla sögu um hve djúpur skilningur var fyrir hendi á ógn í fornöld og á miðöldum, fólk lék sér að henni, hún var viðfangsefni bestu sagna tímabilsins. Það hafði ógnina á valdi sínu og varði, sérstaklega þeir sem tóku þátt í refsákinni þar sem allt var lagt undir fyrir heiður og völd, drjúgum hluta af tíma sínum í að rækta eigin ógnaryfirburði eða grafa undan ógnaryfirburðum „vina“ sinna. Höfnum því nú þegar að ekkert sé ógnandi annað en grimmilegt útlit og fantaskapur, þótt það sé málinu einnig viðkomandi. Teikn um ógnina eru einnig á lofti þar sem sýndur er höfðingskapur, í gáfulegum samræðum og skemmtilegu spjalli, eins og var vani hins miskunnarlausa Robert af Bellême.¹⁹

¹⁹ William of Malmesbury, *Gesta Regum Anglorum*, ritstj. R.A.B. Mynors, Oxford: Clarendon Press, 1998.

Svo ekki sé minnst á hinn útsmogna Henry Beauclerc, verðandi Hinrik I Englandskonung, sem spjallaði kumpánlega við mann að nafni Conan um fallett útsýnið úr háum turni áður en hann hrinti kauða fram af. Eftir að þessi saga spurðist út þurfti Hinrik sjaldan að vera svo „stuðandi“, en Róbert af Bellême hafði hins vegar slíka nautn af því að sýna óvæntan skepnuskap að hann lét kylfu ráða kasti mun oftár en nauðsynlegt var til að viðhalda ógnaryfirburðum sínum.²⁰ Það er meira að segja ákveðin hótun fólgin í því að sýna óbilandi sjálftraust við erfiðar aðstæður, eins og þegar Rómverjar, í miðju umsátri, buðu hærra verð en þeir þurftu í landskikann þar sem liðsveitir Hannibals höfðu komið upp búðum sínum – landið var falt fyrir lítið, þar sem eigandinn hafði verið drepinn og Hannibal lagt það undir sig – tilboð Rómverjanna miðaðist við markaðsverð fyrir umsátrið.²¹

Rökrétt rökleysa?

Hamlet sagðist myndu „bregða á óðs manns æði“,²² þykjast ganga af göflunum, þessi ráðstöfun hans var hluti af markvissri áætlun um hefnd. Enginn veit hvort hann gerði sér upp æðið; líklega vissi hann það ekki sjálfur. Látum það liggja á milli hluta, enda fór svo að furðulegt hátterni hans og vanmáttur til að hrinda ráðagerðum í framkvæmd hratt og kaldrifjað reyndust hans besta endurgjald, samt beitti hann sjálfan sig ofsafenginni sjálfshirtingu fyrir að bregðast ekki hraðar við. Eiginleg hefnd hans á Kládíusi var ekki klúðrið og hrakfarirnar sem kostuðu móður hans lífið, hann sjálfan, Laertes og Kládíus, heldur hafði ófyrirsjáanleg framganga hans þá fyrir löngu gert Kládíus að taugahrúgu, svo mjög að hann kom aftan að sjálfum sér með því að bregða á lymskuráð sem snerist síðan í höndunum á honum. Hvað hefði leikritið orðið langt ef Kládíus hefði ekki skipulagt einvígi þeirra Hamlets og Laertes? Og jafnvel þegar Hamlet neyðir Kládíus til að innbyrða eigið eitur á Hamlet jafnlangt í land og nokkru sinni að ná fram hefndum fyrir föður sinn. Á því augnabliki er hann nefnilega heltekinn af örvæntingarfullri bræði, hann hefnir móður sinnar og eigin dauða. Vesalings vofa föðurins er ekki inni í myndinni.

²⁰ Sama heimild.

²¹ Frontinus, *Strategems* III.18, í *The Strategems and The Aqueducts of Rome*, þýð. Charles E. Bennett, Cambridge MA: Harvard University Press, 1961, bls. 263.

²² William Shakespeare, *Hamlet*, þýðandi Helgi Hálfðanarson, Reykjavík: Heimskringla, 1970, bls 37.

Lof sé flumbrugangi. Stundum. Yfirgengileg reiði, of mikil léttúð, of oft, og þá er dauðinn vís eða menn fá einfaldlega ekki að vera með í leiknum þar sem mikið er lagt undir og einstaka axarskaft kann að vera talið til dyggða. Það er sem sagt útsmogið brjálæði, skipulögð óregla. En hér þarf að fara hárrétt með hlutverkið, vegna þess að andstæðingarnir vita að órökvísi er árangursrík aðferð – og aldrei er að vita nema þeir noti hana sjálfir. Allir vita að uppgerð er hluti af leiknum. Hvernig er þá gangverkið í falskri hótun? Stundum virðist þurfa til dálitla klikkun, eins og raunin var með Nixon, til þess að það geti gengið upp.

Hér er dæmi um hreina sýndarmennsku, augljós leikræn tilþrif, en afar áhrifarík, af því að þau afhjúpa hin óljósu mörk milli raunveruleika og lyga, öfugt við þá skyndiathöfn þegar Hinrik I hrinti Conan. Sýning þessi átti að vekja eftirtekt og til umhugsunar og það gekk eftir.

Ég sæki þessar hugmyndir til umræðu Roberts Bartlett um þá leið sem Normannar fóru, að láta það spyrjast markvisst út að þeir stæðu á brún brjálæðis, jafnvel þótt öllum væri ljóst að þeir ynnu gagngert að því að skapa sér slíkt orðspor. Ætlunin var að láta ofbeldisverk þeirra líta út sem sýndarmennsku; þeir ályktuðu réttilega að þeir gætu ekki tapað á sjónarspili. Vert er að rifja upp hvernig Bartlett lýsir þeirra „útsmoginni illsku“. Hópur Normanna deildi við nokkra Grikki um herfang.

Sendiboði Grikkja kom í búðirnar. Normanni nokkur sem stóð þar hjá gældi við haus á hesti [Grikkjans]. Fyrirvaralaust, „í því skyni að erindrekin hefði skelfilegar sögur að segja af Normönnum, kýldi hann með berum höndum í háls hestsins, sem lyppaðist niður.“ Þessi ófyrirleitna og hrollvekjandi tortíming á hesti sendiboðans (sem fékk samstundis betri hest) fól í sér skilaboð: Normannar víla svívirðilegasta ofbeldi ekki fyrir sér.²³

Þarna er á ferðinni tilraun til að byggja upp yfirburðastöðu með ógn án þess að hóta neinum nokkru. Tilgangurinn er að smita allar kröfur Normanna af undirliggjandi ógn; það gæti haft í för með sér að þeir þyrftu ekki að krefjast neins framar. Til að halda þeim góðum er þeim fært allt sem þeir girnast, án þess svo mikið sem að spyrja. Sviðsetning á þessum ljóta

²³ Robert Bartlett, *The Making of Europe: Conquest, Colonization, and Cultural Change, 950-1350*, Princeton: Princeton University Press, 1993, bls. 86. Hér er vitnað í Geoffrey Malaterra, *De rebus gestis Rogerii, Calabriae et Siciliae comitis, et Roberti Guiscardi ducis, fratris ejus* 1.9, rittstj. Ernesto Pontieri, *Rerum Italicarum Scriptores V*, Bologna: Nicola Zanichelli, 1925–1928, bls. 12.

leik spillir ekki fyrir Normönnunum, hún er áminning um að þeir eru þá þegar illræmdir. Þeir vilja bara sjá til þess að Grikkirnir reyni á eigin skinni að hryllingssögurnar sem fara af þeim séu engar ýkjur. Normannarnir höfðu fullkomnað þá list að klæða ógnina í trúverðugan búning, hún var áhrifamikil jafnvel þegar óvíst var að þeir gætu staðið við stóru orðin.

Sérlega snjallt var að færa sendiboðanum betri fola. Með því að draga enga dul yfir sjónarspilið styrktust áhrif hrollvekjunnar. Bara smávægilegt grín félagi, ekkert illa meint; hérna færðu nýjan hest. Einnig felast skilaboð í því að nýi folinn sé meiri gæðingur: Þeir eru reiðubúnir að greiða uppsett gjald fyrir sýninguna, þetta er það sem Zahavi kallaði hömlun, að sýna að maður sé svo vel á sig kominn að maður getur bruðlað með alla hluti, meira að segja barist með aðra hönd bundna fyrir aftan bak, eins hamlandi og það annars er.²⁴

Í mörgum miðaldaheimildum er reiði, hvort sem hún er leikin, sviðsett eða ósvikin, þáttur í stærri áætlun um að ná yfirráðum eða verja rétt, en tilfinningin sem þessar frásagnir vekja er að ofsinn sé oft svo stílfærður að heftin komist ekki til skila nema hjá þeim sem hefur af mikilli natni áunnið sér frægð fyrir bitran ávöxt þessarar reiði, jafnvel þegar hún er sett á svið. Skipulögðu bræðisköstin voru einnig þáttur í því að byggja upp ímynd hörkutólsins sem ekki borgaði sig að eiga í útistöðum við, það er að segja ef þau voru leikin á sannfærandi hátt. Að reiðast ekki við slíkar aðstæður gaf auðvitað til kynna að viðkomandi stæði höllum fæti í baráttunni um viðhald karlmenskunnar.²⁵ Að öðrum kosti getur verið að vinalegt viðmót – Róbert frá Bellême – undirferli Hinriks I og Haralds hárfagra – sé ógnvænlega en bræðisköstin.

Að hafa útlitið með sér

Ef Guillaume d'Orange stekkur upp á nef sér af minnsta tilefni, öllu heldur þegar hári er kippt úr skeggi hans (augljóslega til að espa hann upp), hvor leikur þá á hinn? Fyrirsjáanleg reiði getur verið ógnvænleg, en þar kemur krókur á móti bragði, og hana má nota gegn fólki, ekkert síður en

²⁴ Amotoz Zahavi, „Mate Selection: a Selection for a Handicap“, *Journal of Theoretical Biology* 53/1975, bls. 205–214. Reglan er sú að ef leikaraskapurinn á að hafa tilskilin áhrif verður að vera ljóst hversu kostnaðarsamur hann er.

²⁵ Við getum tekið liðsmenn Roberts Curthose sem dæmi en þeir hvöttu hann til að bregðast reiður við þegar bræður hans, Rufus og Henry, migu á hann: Orderic Vitalis, *Historia ecclesiastica*, ritstj. og þýð. Marjorie Chibnall, 6. bindi, Oxford: Clarendon Press, 1969–1980, bls. 356–359.

gegn þeim sem sýna ávallt gætni og skynsemi. Þess vegna ætla ég að flytja mig um set, á hraunbreiður Íslands, þar sem er vissulega að finna váboða um reiðiköst – um það eru ófá dæmi – en þeir eru ekki einkennandi fyrir Íslendingasögur. Oftar mótast stúllinn af agaðri framsetningu á því uggvænlega, aðallega með skörpu viti, á stundum með því hvernig maður ber sig, með svipbrigðum, kæk, stundum með því að leika fiflið, stundum með því að vera þögull sem gröfin, láta engar tilfinningar í ljós.

Enn þann dag í dag stafar meiri ógn af stílfærðu stríði sem knýr fram himleiða þögn, eða þar sem öllu er hafnað með skapraun, heldur en af berserksgangi, eða rotuðum hesti. Í þessu liggur munurinn á stíl Ulysses S. Grant og Clint Eastwood annars vegar og hins vegar gengjarappi, íslamistum eða aðferðum Bjólfs og Akkilesar. Hávært grobb og svívirðingar í garð annarra eru hreint ekki síður aðferð til að ávinna sér ógnaryfirburði, en að depla aldrei auga eða láta sér ekkert fyrir brjósti brenna. Allar státa þessarar aðferðir af árangri.

Ekki að fornsögurnar skorti háværa hrokagikki. Egill Skalla-Grímsson, fyrsta flokks hirðskáld, hálfgerður berserkur, er flugmælskur og sjálfhælinn. Þar sem menn trúá á formælingar njóta skáld geysimikilla ógnaryfirburða: Þau móta jafnframt skoðanir fólks og þekkt skáld eru í stöðu til að fá sínu framgengt hjá konungum með hótun um að yrkja um þá óblíðlega, þeim til háðungar eða aðhláturs. Að jafnaði sleppa skáld við að bera upp hótun; hún er innifalin í titlinum.²⁶

Þegar slíkir skáldahæfileikar búa í manni með líkamsburði hnefaleikakappa, að því viðbættu að hann hefur litla stjórn á skapi sínu, þá er kominn fram maður sem flestir myndu lúffa fyrir. Drjúgur hluti Egils sögu snýst um að fólk reynir að halda honum góðum. Honum er meira að segja úthlutað sérstökum ráðgjafa, vininum Arinbirni, og síðar taka dóttir hans og bróðurdóttir við hlutverkinu.²⁷ Í sögunni kemur sífellt betur í ljós að Egill er bráðgáfaður og klókur, því að berserksgangur hans vinnur sjaldnast gegn honum heldur aflar honum þess sem hann sækist eftir.

En eru æðisköst hans þaulskipulögð af því hann veit hvaða árangri

²⁶ Rætnar vísur Egils eru áhrifamiklar (*Egils saga*, 57. kafli) en það eru lofkvæði hans einnig (80. kafli). Lofkvæði hans geta verið svo ýkt að hægt er að lesa þau sem háð (61. kafli) en stundum virðast þau einlæg.

²⁷ Það er ef til vill þess virði að veita hugmyndinni um útvalda umboðsmenn sérstakan gaum. Sumir þeirra, jafnvel þeir sem leysa verkið sérlega vel af hendi, þurfa oft að gjalda fyrir að hafa tekið hlutverkið að sér. Til dæmis má minna á hvernig fór fyrir Parmenio sem var hægri hönd Alexanders mikla.

þau skila? Er hann einfaldlega svona skarpskyggn? Nei. Hann ræður ekki alltaf við sig. Hann veit einungis að hann græðir mest á því að koma til dyranna eins og hann er klæddur. Við vitum að berserksgangur Egils var honum fremur til gagns en falls af því að hann lét ekkert tækifæri ónotað til þess að yrkja um ótilhlýðilega ávinninga sína, af jafnmikilli natni og Normannarnir gættu þess að sögur af sigrum bærust um víðan völl.

Samt sem áður hefði verið ónauðsynlegt að grípa svo oft til ofbeldis ef Egill var í raun ógnvekjandi. Þetta er gild röksemd. Schelling ræddi efnið fyrir löngu, þótt umdeilanlegt sé hvort það lýsi öllum tilvikum þar sem ógn kemur við sögu: Ef gera þarf alvöru úr hótun er hún misheppnuð, hún hafði ekki tilætluð áhrif sem *hótun*. Betra er að fá sitt fram með fáeinum orðum eða svipbrigðum en að þurfa að taka slaginn. En Egill lítur ekki á átök sem fórnarkostnað; honum finnst of gaman, nema, eins og hann segir sjálfur, þegar við ofurefli er að etja, svo óhaminn er hann nú ekki.²⁸ Í augum Egils er ofbeldi fyrst og fremst skemmtun og það á að færa tekjumegin til bókar. Augljóst er hvernig hrifning hans á ofbeldi eykur ógnaryfirburði hans.

Og þegar ofbeldi Egils fellur undir það að vera rökrétt, og þjónar tilgangi, má ganga út frá því sem vísu að hann fari yfir strikið.²⁹ Ekki versnar staða hans við það, í sannleika sagt er þar skýring þess að ein af þremur bestu Íslendingasögnum er um hann. Það að líta á hann ætti að nægja til þess að mótaðili hans hörfi, meira að segja konungur sem hefur ríkari ástæðu til að óttast skáldskapinn en hrottaskapinn.

Sviðsetning: Egill og Þórólfur bróðir hans hafa barist með hersveitum Aðalsteins Englakonungs – líklega í orustunni við Brunnanburh sem lýst er í skáldlegri færslu í Annál Engilsaxa fyrir árið 937 – þar féll Þórólfur. Haldin er veisla í tilefni sigursins en stemningin er einkennileg og formleg, nánast eins og helgiathöfn tileinkuð ógn. Höfundurinn bregður út af hefð fornsagnanna til þess að auka á óhugnaðinn með því að skjóta inn lýsingu á Agli, af þeirri gerð sem venjulega kynnir persónu til sögunnar.³⁰

²⁸ *Egils saga*, 74. kafli: Egill segist geta tekið á sex mönnum ef hann er á við þrjá menn og tólf ef hann er á við átta menn. Þetta segir hann í miðju strandhöggi þegar hann vill drepa sér til skemmtunar eftir að hafa sloppið undan stórum hópi óvina og skellt skollaeyrum við ráðum vina sinna. Sjá 46. kafli.

²⁹ Sjá kafa 46, 58 og 74 í *Egils sögu*.

³⁰ *Egils saga* er ekki hefðbundin fornsaga þar sem hún er í raun ævisaga Egils og fyrstu mannlýsingar á Agli eru frá fæðingu hans og þær næstu þegar hann er aðeins smástrákur. Endurteknar og óheillavænlegar mannlýsingar á Skarphéðni má einnig finna í 120. kafli *Njáls sögu* þegar hann mætir Þorkeli hák á Alþingi.

Egill gengur inn í salinn, konungur skipar fólki að víkja úr óæðra öndvegi og býður gestinum þar heiðurssæti.

Egill settisk þar niður ok skaut skildinum fyrir fœtr sér; hann hafði hjálm á höfði ok lagði sverðit um kné sér ok dró annat skeið til hálfis, en þá skelldi hann aprt í slíðrin; hann sat upprétt ok var gneypttr mjök. Egill var mikilleitr, ennibreiður, brúnamikill, nefit ekki langt, en ákafliga digrt, granstœðit vítt ok langt, hakan breið furðuliga, ok svá allt um kjálkana, hálsdigr ok herðimikill, svá at þat bar frá því, sem aðrir menn váru, harðleitr ok grimmligr, þá er hann var reiður; [...] en er hann sat, sem fyrr var ritat, þá hleypði hann annarri brúninni ofan á kinnina, en annarri upp í hárrœtr; Egill var svarteygr ok skolbrúnn. Ekki vildi hann drekka, þó at honum væri borit, en ýmsum hleypði hann brúnunum ofan eða upp.³¹

Í skjótri svipan dregur Aðalsteinn konungur sverð sitt úr slíðrum og setur armband sem hann hafði á sér upp á sverðsoddinn, og réttir sverðið yfir langeldinn til Egils. Egill færir hringinn yfir á sitt sverð, sest aftur niður og hefur drykkju.

Átti þetta að slá ryki í augu veislugesta? Skemmtidagskrá? Hreinn skáldskapur? Já og nei. Markmiðið var, eins og þegar hrossinu var rekið bylmingshöggið, að stressa viðstadda. Og það tekst, þrátt fyrir að konunginum stafi engin hætta af Agli. Hann skynjar að gæfulegast sé að halda þessum náunga góðum og bæta honum bróðurmissinn. Það verður þó að segjast eins og er að Egill er ekki sá eini sem leikur sér að því að gera fólk órótt, því að höfundurinn veitir honum dygga aðstoð með því að leggja fram nægilegt efni til þess að lesandinn skynji eigin takmörk; hvað ef ruddi eins og Egill settist við hliðina á okkur á barnum?

Í Englandi eru svona menn kallaðir „Yob“ og ég geri ráð fyrir að það sé auðvelt fyrir háskólamenn að forðast þá (sem skýrir kannski að hluta hvers vegna við lentum í akademíunni), en ekki fyrir þá sem þjóra á krám, ekki heldur á tíundu öld, fyrir þá sem gjarnan vildu sitja að drykkju með konungum eða grönnum sínum, nú eða langaði bara ræða um ljóðlist, því

³¹ *Egils saga*, Íslenzk fornrit II, Sigurður Nordal gaf út, Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1933, bls. 143–144. Sjá einnig hvernig reiði birtist í miðaldaheimildum frá meginlandinu, þá gnístir fólk tönnum, svitnar, lyftir augabrúnum og ranghvolfir augunum. Stephen D. White, „The Politics of Anger“, *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, ritstj. Barbara H. Rosenwein, Ithaca: Cornell University Press, 1998, bls. 135–136.

ekki má gleymast að Egill var líka „menningarviti“. Hann kenndi meira að segja ljóðagerð.

Hjá Agli er fátt um fína drætti, en eins og vikið hefur verið að getur lymska, úrdráttur, ekki síður verið ógnandi en yfirdrifinn stúll Egils. Tökum Skarphéðin Njálsson sem dæmi, miklu hræðilegri mann, því að ólíkt Agli er hann ákveðinn í að fara að reglum í einu og öllu. Þegar hann er fyrst kynntur til sögunnar í *Njálu* segir að hann sé „löngrum vel stilltr“ þrátt fyrir að vera „mikill maðr vexti ok styrkr, vígr vel, [...] skjótráðr ok øruggr, gagnorðr og skjótorðr“. En svo segir einnig: „hann var [...] fólleitr ok skarpleitr, [...] ok lá hátt tanngarðrinn, munnljótr nokkut [...]“.³² Með öðrum orðum, það er eitthvað úlfslegt við Skarphéðin. Hér er ekki tóm til að gera grein fyrir smáatriðum þess hve meistaraleg persónusköpun hans er en úr þessum ófríða munni berast hugvitsamlegar og tortímandi móðganir. Hann glottir líka, höfundur nefnir níu skipti, og glottið sprettur annað hvort fram af þórðargleði eða veitir ögrandi innsýn í að undir niðri kraumar ofbeldið sem hann hemur að mestu, „vel stilltur.“ Glott hans er ógleymanlegt öllum lesendum fornsagnanna.

Skarphéðinn er djarfur í bardaga en drepur aðeins einu sinni í órétti, og víg og áflog verða aldrei aðalsmerki hans, jafnvel þegar rétturinn er hans megin. Hún jaðrar við spjátrungshátt þessi viðeigandi framganga hans, en í siðprýðinni kann að vera falinn váboði. Höfundurinn og Skarphéðinn leggja í sameiningu grunn að því að yfirburðir hans séu ógnandi og lesandinn fær á tilfinninguna að sagan snúist um Skarphéðin, þrátt fyrir að þeir eða fjórir aðrir komi þar oftast fyrir og taki oftast til máls.

Skoðum þetta nánar. Skarphéðinn hefur verið brenndur inni á heimili sínu ásamt foreldrum og bróður. Þegar brennuvargarnir eru á bak og burt koma vinir og liðsmenn hinna látnu á vettvang eyðileggingarinnar og grafa líkin úr öskunni. Þar finnst Skarphéðinn með fætur afbrunna upp að hnjám en þó ekki fallinn. Óbugaður jafnvel af dauðanum, með fæturna brunna burtu hafði honum tekist að skorða sig uppi við gaffhlaðið. Augun eru opin; hann hefur bitið á kampinum. Menn bera hann út og færa af klæðum og þar sem þeir virða fyrir sér limlest og brunnið líkið, á meðan það starir á móti, hefur höfundur orð á því að „allir menn mæltu þat, at betra þœtti hjá Skarpheðni dauðum en ætluðu, því at engi maðr hræddisk hann“.³³ Og þetta voru vinir hans!

³² *Brennu-Njáls saga*, Íslenzk fornrit XII, Einar Ól. Sveinsson gaf út, Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1954, bls. 70.

³³ *Brennu-Njáls saga*, bls. 344.

Mér er ókunnugt um annað eins snilldardæmi um lýsingu á ógnvaldi þar sem úrdrætti er beitt sem stílbragði. Það var ekki aðeins glottið, munnlýtið, föla yfirbragðið, kænskan eða bardagafimin, því að það var tilfinningin fyrir því hve mjög hann lagði á sig til að vera „vel stilltur“ og hafa stjórn á hlutunum sem ögraði. Lykillinn er falinn þar sem ómögulegt er að látast: í fölvánunum, tönnunum. Og þótt það megi gera sér upp bros fer ekki milli mála að glott hans var ósvikið, þótt það væri oftast en einu sinni sett á svið í því skyni að vekja ótta með því að vera dálítið óviðeigandi.

Stjórnkænskusnillingurinn: Hvamm-Sturla

Egill og Skarphéðinn voru yfirburðamenn vegna ógnvekjandi líkams-einkenna, vits og klókinda. Þreknunum karlmönnum sem ekki sýna óttamerki gengur vel í kaupskap og samningum þar sem mikið er lagt undir, raunar einnig þeim sem ekki eru ákaflega miklir vexti að því tilskildu að aðrir óttist að þeir svífist einskis. En nú er mál að skipta um gír og snúa talinu að þeim sem hvorki eru sérlegir atgervismenn né kappar, en eru þó ósmeykir og í aðstöðu til að láta aðra drepa fyrir sig. Lokahluti þessarar ritgerðar segir frá málaferlum þar sem slíkur maður kom við sögu.³⁴

Ágreiningurinn er um hver sé erfingi jarðeigna Þóris auðga. Athygli verður að mestu leyti beint að Sturlu, sem rekur málið fyrir hönd tengdaföður síns, Böðvars, en hann var skyldur systur Þóris auðga. Mótherjar þeirra voru Páll, auðgugur og áhrifamikill klerkur, og kona hans Þorbjörg. Þorlaug dóttir þeirra var gift Þóri auðga. Illdeilur þessar eru einhver þekktasta lagaþræta Íslandssögunnar, réttilega, eins og verður skýrt þegar líður að niðurstöðum. Þær draga nafn sitt af jörðinni Deildartungu, sem kallaðist þó aðeins Tunga áður en um hana var deilt.

Deiluaðilar 1

Páll, tengdafaðir Þóris auðga
Þorbjörg, kona Páls
Síðar, Jón Loftsson

Deiluaðilar 2

Böðvar, sem flytur mál systur Þóris auðga
Sturla, tengdasonur Böðvars

Við grípum niður í deilurnar þegar Jón Loftsson, valdamikill höfðingi og klerkur sem tók að sér að gera um málin, hefur dæmt Páli meirihluta

³⁴ Þegar ég kenndi námskeið í samningaviðræðum fyrir nokkrum árum notaði ég umrætt mál; þar sem mér þótti það bjóða upp á betri dæmi en tilgerðarleg sýnishorn sérfræðinga í samningafræðum – sem teljast til vísinda þar sem nemendur fá að spreyta sig á þeim og vinna úr niðurstöðunum.

eigna Þóris auðga, sem metnar eru á um 400 hundraða. Þórir auðgi og kona hans höfðu farið utan og gengið til Rómar. Í ferðinni eignuðust þau soninn Björn, en ekkert þeirra átti afturkvæmt til Íslands, dauðinn sótti þau í þessari röð – fyrst Þóri, þá Björn og loks Þórlaugu – sem beindi öllum eignum Þóris til Páls, en hann var erfingi dóttur sinnar. Böðvari finnst Páll fullheppinn miðað við að líkurnar voru ekki nema einn á móti sex, en sönnunargögn um röð dauðsfallanna berast til Íslands með engum öðrum en nýskipuðum biskupi, sem flutti vitnisburð sjónarvottar sem naut virðingar.³⁵ Jón dæmir Böðvari 40 hundruð, tíunda hluta eignanna, fyrst og fremst til þess að friða hann. Böðvar hafði áður lagt undir sig bæinn Tungu og með því að bjóða honum 40 hundruð vona þeir Páll að hann fari í friði. (Böðvar hafði hlaupið illilega á sig þegar hann krafðist í fyrstu aðeins 40 hundraða fyrir hönd systur Þóris. Hann áttaði sig fljótlega á þessum afglöpum og hækkaði kröfuna upp í þriðjungshlut, en það var þá um seinan. Jón Loftsson úthlutaði honum þeirri fjárhæð sem hann hafði upphaflega krafist.)

Böðvar neitar að flytja frá Tungu, sem leiðir af sér nýjar kröfugerðir og ný gagntilboð. Skotið er á fundi til þess að þvinga fram handsal gerðardómsins eða, að öðrum kosti, að komast að haldbæru samkomulagi. Fundarmenn eru Böðvar, Sturla tengdasonur hans, og þau hjónin Páll og Þorbjörg. Þau karpa um hríð. Fyrir báða deiluaðila er samningsstaðan óljós og því er erfitt að komast að samkomulagi. Það vinnur með Páli að hann er búinn að færa gild rök fyrir því að erfðaréttur hans byggist á traustari lagalegum grunni; samkvæmt gerðardómnum átti hann einnig allt erfðaféð að því einu tilskildu að hann greiddi Böðvari tíu prósent. Að baki honum, þó ekki á fundinum, stóðu auk þess valdamiklir menn. Það vinnur með þeim Sturlu og Böðvari að á fyrri stigum deilunnar hafði sá síðarnefndi tekið Tungu og hann ætlar ekki að flytja fyrr en hann fær sinn þriðjung, 160 hundruð (ef gert er ráð fyrir að átt sé við stórt hundrað, sem er 120). Förum á fundinn:

Þorbjörg, kona Páls, var grimmúðig í skapi ok líkaði stórilla þóf þetta. Hon hljóp fram milli manna ok hafði kníf í hendi ok lagði til Sturlu ok stefndi í augat ok mælti þetta við: „Hví skal ek eigi gera þik þeim líkastan, er þú vilt líkastr vera, – en þar er Óðinn?“³⁶

³⁵ *Sturlu saga*, í *Sturlunga saga*, 1. bindi, Guðni Jónsson gaf út, Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan og Haukadalsútgáfan, 1948, 30. kafli.

³⁶ Óðin er eincygður, lævis og svikull. Í rás sögunnar kemur í ljós að þegar Þorbjörg líkir Sturlu við Óðin þá sé honum í raun rétt lýst. Jafnvel í miðju bræðiskasti missir

Ok í því var hon tekin. Ok stöðvaðist lagit ok kom í kinnina, ok varð þat mikit sár. Síðan hljópu upp menn Sturlu ok reiddu vápnin.

Þá mælti Sturla: „Vinnið ekki á mönnum, fyrr en ek segi, hvar niðr skal koma.“

Böðvarr var ok óðr mjök.

Þá mælti Sturla: „Setist menn niðr, ok tölum um sættina, ok þurfu menn eigi hér at lýsa vanstilli fyrir þessa sök, því at konur kunnu með ýmsu móti at leita eftir³⁷ ástum, því at lengi hefir vinfengi okkart Þorbjargar verit mikit.“ Hann hafði höndina at andlitinu ok dreifði blóðinu á kinnina ok mælti, „Þess er mest ván, at vit Páll munum sættast á okkur mál ok þurfi menn ekki hér hlut í at eiga, ok setizt niðr, Páll mágr.“

Þá svarar Páll: „Ræða vil ek víst um sætt við Böðvar, en þó lízt mér þetta umræðuvert, sem nú hefir í gerzt, at snúa nökkt áleiðis.“

Sturla svarar, „Ræði menn fyrst um sættir með ykkur Böðvari [erfðadeilurnar]. Einskis er þetta vert, ok munum vit Páll mágr ræða um þetta [bætur fyrir sárið á Sturlu] síðar.“

Þá sættust þeir Böðvarr, ok lét Páll þá gangast þá hluti, at áðr höfðu í millum staðit. Ok var þá lokit málum á þá leið, at Böðvarr skyldi hafa þriðjung þess fjár, er Þórir hafði átt.³⁸

Böðvar fékk, með öðrum orðum, allt sem hann bað um. Það var vegna þess að Sturla hafði meistaraleg tök á samningaviðræðum, hótáði af snilld, og hvernig hann notfærði sér yfirburðina sem féllu honum í skaut af mikilli stjórnkænsku, eða, réttara sagt, sem hann fékk beint í andlitið. Þorbjörg, kona Páls, missir stjórn á skapi sínu, frávita af því sem hlýtur að hafa verið hæfni Sturlu til þess að semja, pretta, hæða, pirra, æsa, hindra og tefja. Þau hjón áttu óskoraðan rétt; saman hefði dómurinn um erfðarétt og síðar gerðin, tryggt þeim allt, eina frávikið frá upphaflegri kröfu, eins og áður sagði, var tillaga gerðardómarans um tíu prósent „umbun“ handa Böðvari, í friðarins þágu.

Þegar Þorbjörg lagði til Sturlu færði hún andstæðingum sínum það sem þeir þörfuðust helst: Gilda lagakröfu þar sem lögin og siðferðið voru jafnaugljóslega þeirra megin og blóðið sem lagaði úr sárinu. Nú er hann

Þorbjörg ekki húmorinn.

³⁷ Sturla leikur sér hér að orðasambandinu að *leita eftir* sem þýðir bæði að fastast eftir og að reka mál.

³⁸ *Sturlu saga*, bls. 174–175.

með tromp á hendi. En ekki má setja það út of fljótt og sólunda því. Félagar Sturlu vilja samstundis hefna. Hann sýnir takta sem síðar urðu vinsælir í Hollývúddmyndum, er pollrólegur og heldur aftur af þeim – rétt í svipinn, að minnsta kosti: „Vinnið ekki á mönnum, fyrr en eg segi, hvar niðr skal koma.“ Þetta er fyrsta hótunin. Hann áskilur sér rétt til axarhöggssins en bíður með að láta höggið ríða og það á ekki að hitta Þorbjörgu fyrir, konuna, heldur einhvern karlinn í hennar liði.³⁹

Sturla er samkvæmur sjálfum sér og getur því ekki setið á sér að spauga; það eykur heldur á ógnina. Þessi aðferð, að leggja atvik fram þannig að ekki fari milli mála sú kalda staðreynd að hann hafi náð yfirhöndinni, er ískrandi meinhæðin. Þorbjörg hafði sýnt honum ást í verki, ófágaða; ást kvenna getur birst með furðulegasta móti, svo hann bætir við: „lengi hefir vinfengi okkart Þorbjargar verit mikið.“ Allt hefði þetta verið máttlaust ef ekki hefði verið fyrir þær sakir að gamanmálin viðhefur Sturla með andlitið alblóðugt, sem hann ber hönd yfir, af kurteisi skýldi hann sárinu, næstum eins og hann vildi ekki móðga konuna.

„Setist menn niðr, ok tölum um sættina.“ Ekki *sætt* eftir limlestingartilraunina. Þá kröfu ætlar hann ræða við Pál síðar, þegar samkomulag um jörð Þóris auðga liggur fyrir: „Ræði menn *fyrst* um sættir með ykkur Böðvari. Einskis er þetta vert, ok munum vit Páll mágr ræða um þetta síðar.“ Þetta er önnur hótun hans sem jafnframt er veigamest.

Í samningafræðum kallast þetta að leggja línurnar. Miklu getur skipt fyrir niðurstöðuna í hvaða röð meginatriði eru lögð fram í samningaviðræðum. Ef atriði X kemur fram í upphafi, hefur lausn þess áhrif á afstöðuna til Y, eða getur, að minnsta kosti, hindrað mögulegar niðurstöður um Y; eða, eins og á við í umræddu máli, er aðalatriði að Y, hnífstungan, sem kom til umræðu síðar, vofir yfir umræðum um X, sem snúast um göss Þóris auðga, og setur þannig takmörk á mögulega niðurstöðu hvað það varðar. Sturla leggur línurnar af snilld. Engu skiptir hversu lítið Böðvarsmenn höfðu til síns máls í byrjun, nú vofir yfir krafa Sturlu vegna sársins og hann slær henni á frest þar til niðurstaða hefur fengist fyrir Böðvar. Skilaboð Sturlu eru skýr: Páll, annað hvort fellstu á að skipta upp búi Þórðar eða við fylgjum stunguárásunni eftir með fullum þunga og þar get ég sótt þig um skóggangssök. Við tökum kannski vægar á því ef þú verður samvinnuþýðari í jarðardeilunum. Að öðrum kosti máttu vita að við vinnum upp mis-

³⁹ Páll er ekki líklegur til þess að lenda undir öxinni því hann er gamall klerkur og þekkir vel valdameira fólk en Sturla gerir, eins og kemur brátt í ljós.

muninn með þeim skaðabótum sem ég krefst vegna stungunnar. Sturla lofar þó engu; nefnir engar tölur varðandi hnífstunguna. Tilgangurinn er að gera Páli beyg. Tvær axir eru nú reiddar til höggs yfir höfði hans: raunverulega ógnin af mönnum Sturlu sem klæjar í fingurgómana af löngun til að hefna fyrir árásina á foringja sinn og táknræn ógn um málaferli vegna morðtilræðisins.

Sturla er vægðarlaus, þykist vinsamlegur þegar hann kallar Pál mág sinn af sömu slægð og þegar hann slær á léttu strengi um ástleitni Þorbjargar, eða þegar hann býður til sætis svo ræða megi mál Böðvars, eða þegar hann ber höndina fyrir andlit með tilgerðarlegri viðkvæmni. Hann ögrar með því að leyfa öllum að skynja að nú leikur hann sér að því að skipa málunum tveimur og hann vill að allir finni fyrir yfirburðunum sem hann hefur náð. Stöldrúm við og könnum hvað Sturla meinar með orðinu mágur. Þorbjörg og Sturla eru þremenningar, en að ávarpa Pál með orði sem að öllu jöfnu er notað um bróðurson föðurson eða tengdason, er allt annað en vingjarnlegt. Í hæðnislegu orðavali Sturlu felst hótun, augljóst spott.⁴⁰ Hugleiðið hvað orðið „vinur“ getur orðið fjandsamlegt þegar það er notað sem ávarp eða í tilvísunarsetningu með eigin nafni. Þessi aðferð var ekki síður áhrifarík þá en nú. Ekki satt, vinur? Jú, Páll.⁴¹

Tilvitnunin hér að ofan afhjúpar vel taugaveiklun og uppgerðarkæti Páls þegar hann reynir í örventingu sinni að bjarga því sem bjargað verður: „lízt mér þetta umræðuvert, sem nú hefir í gerzt, að snúa nökkut áleiðis.“ En um leið og Páll fær sér sæti við samningaborðið, að áeggjan Sturlu, gefur hann til kynna að hann sé samvinnuþýður. Erfðadeilurnar sem höfðu staðið yfir í heilt ár leysast skyndilega. Böðvar fær sinn þriðjung.⁴²

Undir lok fundar hvetja vinir Páls hann til þess að veita Sturlu sjálf-dæmi vegna augnáverkans. Páll hikar – enda líkist Sturla hinum eineygða

⁴⁰ Sjá einnig William Ian Miller, *Bloodtaking and Peacemaking*, bls. 158 og 168. Hægt er að finna dæmi um notkun á orðinu *mágr* yfir frændfólk í tengdafjölskyldum, en það er þó sjaldgæft.

⁴¹ Sjá t.d. svipað falska notkun á annars jákvæðum fornöfnum þegar Þorsteinn segir við Þórð: „Vita vildi ek þat, Þórður minn, hvárt þat varð þér voðaverk er ek fékk af þér högg í fyrra sumar á hestaþingi eða hefir þat at vilja þínum orðið“. *Þorsteins þáttur stangarhöggis*, í *Íslendinga sögur*, 10. bindi, *Austfirðinga sögur*, Guðni Jónsson gaf út, Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan, 1953, bls. 63–76, bls. 67.

⁴² Sautján árum eftir dauða Páls stóðu enn erfðadeilur milli ættmenna hans um jarðir hans og eiga þar margar sömu persónur hlut að máli, sjá Sturla Þórðarson, *Íslendingasaga*, í *Sturlunga saga*, 2. bindi, Guðni Jónsson gaf út, Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan og Haukadalsútgáfan, 1948, 16. kaffi.

Óðni og er ekki beint traustvekjandi – en hann lætur undan vinum sínum, vegna þeirrar stillingar sem Sturla sýndi þegar hann hlaut sárið í andliti.

Sjálfdæmi er hugtak yfir íslenska málsmeðferð sem felst í því að annar aðili veiti hinum vald til þess að dæma í eigin máli. Þegar Páll veitir Sturlu sjálfdæmi tekur Sturla við málinu af meinfýsi og varar Pál við því að honum kynni að þykja kröfur hans óhóflegar. Sturla stendur við þessa hótun. Þegar tímabært er að nefna skaðabæturnar vorið eftir lýsir hann kröfu á hálf góss Þóris auðga, eða 200 hundruð. Hér nægir að benda á að fjárhæðin er langt umfram sanngjarnar ýtrustu kröfur fyrir þessa tegund áverka á manni á borð við Sturlu. Í réttlætningunni sem Sturla færir fram fyrir kröfuhörkunni gefur hann með háði til kynna að fordæmi megi finna í hálftrar aldar gömlu máli, frægasta sjálfdæmi íslenskra fornsagna. Sturla ýjar að því að fordæmi geti allt eins réttlætt öfgar og hófsemi.⁴³

Í þetta sinn teflir Sturla of djarft. Páll neitar að borga og fær Jón Loftsson í lið með sér. Rétt er að rifja upp að Jón var gerðardómsmaður á fyrstu stigum erfðadeilnanna og er ósáttur við að dómur hans hafi verið virtur að vettugi. Hann er einnig almennt álitinn valdamesti maður landsins og, eins síðar kemur í ljós, Sturla er einnig sama sinnis. Sturlu langar að keppa á stóru leikunum þar sem mikið er lagt undir en hann er í besta falli áhrifamaður í heimabyggð og stendur hvergi jafnfætis Jóni.

Þegar deiluaðilarnir hittast síðan á Alþingi sendir Sturla Böðvar á fund Jóns með þau skilaboð að hann skuli ekki blanda sér í deilurnar, en Jón segist ætla að styðja Pál, þann virta roskna kennimann. Í svari Böðvars er hótunin sígilda um að ef þú gerir ekki eins og við segjum þá gerum við X:

„Svá segir mér hugr um at höfuðgjarnt verði nökkurum vina Páls, ef Sturla er nökkut minnkaðr.“ Jón svarar: „Vitu menn þat [...] at Sturla er oft óbilgjarn um manndrápin. En fleiri menn kunnu at láta drepa menn en Sturla einn. Ok þat segi ek þér, Böðvarr, ef Sturla lætr drepa einn mann fyrir Páli, at drepa skal ek láta þrjá menn fyrir Sturlu.“⁴⁴

Jón Loftsson, valdamesti maður landsins, ógnaryfirburðir innifaldir, tekur ekkert mark á Sturlu. Eða hitt, að hótun Sturlu – sem Böðvar kom til skila – var ekki innantóm fyrir en hún var hunsuð. Eins og hefur verið rætt eru innantómu orðin hótun sem ekkert verður úr vegna þess að maður hörfar

⁴³ *Porgils saga ok Haflíða*, í *Sturlunga saga*, 2. bindi, Guðni Jónsson gaf út, Íslendingasagnaútgáfan og Haukadalsútgáfan, 1948, 18. og 31. kaffi.

⁴⁴ *Sturlu saga*, bls. 179.

þegar á hólminn er komið, eða fær bakþanka þegar reynir á kostnað eða áhættu; það er þess vegna sem kemur sér vel að vera talinn dálítið galinn, þá standa kostnaður og áhætta síður í vegi fyrir því að maður standi við heitingar sem í raun hefði verið betra að hafa aldrei haft í frammi.

Feykimikið hefur verið skrifað um leiðir til að sannfæra mótherja um að hótun sé ekki aðeins orðin tóm, jafnvel þó að sú sé raunin. Maður þarf ekki bara að „bregða á óðs manns æði“ til að ljá hótun sinni trúverðugleika. Lesa má um „aukaveð“ og „baktryggingu“ í þeim tilvikum sem mál dregst á langinn en í þeim felst eftirfarandi: Aukaveð byggir á aðkomu þriðja aðila, til dæmis magnar M upp hótun sína í garð N með því að samþykkja að afhenda P jarðareign eða dóttur sína ef N gengur ekki að kröfum M. N er auðvitað upplýstur um samning M við P og veit því að það muni kosta M skilding að gera ekki alvöru úr hótuninni. Baktrygging er eins og antabus fyrir alkóhólista sem treystir sér ekki til að segja „nei“ ef honum er boðið í glas. Á meðan hann heldur viljanum til að hætta gleypir hann pillu sem hann verður fárveikur af fáir hann sér svo mikið sem einn sopa af áfengi þegar að því kemur, sem hann grunar, að hann falli í freistni.

Af því að fyrir kemur að menn hörfa ekki fyrir hótun, hvort sem er sannri eða falskri, er mögulegt að ódýrara sé að standa við aukaveðið sem átti að ljá hótuninni trúverðugleika, heldur en að láta verða af illvirkinu, sem kann að reynast kostnaðarsamara en var fyrirséð, og þá þarf að vera mögulegt að gera það með reisu, að glata sem minnstri virðingu. Leikinn ógnvaldur hlýtur að þjálfast af listfengi upp hæfileikann til að hopa, ekki síður en að byggja orðstír sinn á ógnarstyrk. Tildrög þess að Sturla sendi Böðvar í sinn stað til að hótta Jóni hljóta að vera þau að hann þurfti að firra sjálfan sig ábyrgð ef illa tækist til. Böðvar einn var lítillækkaður.

Það er pressa á Sturlu sem samþykkir að Jón taki gerðina að sér en hann er ekki hættur. Hann er jafn útsmoginn og frakkur flytjandi sem notar meinfýsni og kaldhæðni þegar hann neyðist lúffa, eins og þegar hann hafði bestu spil á hendi eftir hnífstunguna. Hann setur á svið gamanþátt. Sturla stendur framan við bás sinn á Alþingi því að:

þat var oft háttir hans at setja á langar tölur um málaferli sín, því at maðrinn var bæði vitr ok tungumjúkr. Vildi hann ok, at þat væri jafnan frá borit, at hans virðing yrði viðfræg. Hann kvað nú svá at orði: „Kunnigt mun mönnum vera um málaferli vár Páls ok um þá svívirðing, er mér var ætluð at gera, ef fram kæmi. Ok olli því meir hamingja mín en tilstilli þess, er gerði. Siðan var sættz á málit ok selt

mér sjálfðæmi af Páli. En nú eru sóttir at inir æðstu menn á Íslandi, at þetta mál skyli nú í gerð leggja, er áðr kom í sjálfðæmi. Nú ef dæmi finnast til, at svá hafi menn fyrr gert, þá væri á at líta. En þeir menn, er sik binda nú við málit, – nefni ek fyrst til þess Jón Loftsson, er dýrstr maðr er á landi þessu ok allir skjóta sínum málaferlum til, – þá veit eigi ek, hvárt annat er nú virðingar vænna en reyna, hvern sóma hann vill minn gera. Nú kann vera, at ek hafa eigi vit til at sjá mér hlut til handa, en vilja mynda ek halda sæmð⁴⁵minni.“

Þá svarar Brandr byskup: „Engi maðr frýr þér vits, en meir ertu grunaðr um gæzku.“⁴⁶

Málalyktir áttu eftir að valda straumhvörfum í íslenskri menningarsögu. Jón vísar frá niðurstöðunni úr sjálfðæmi Sturlu upp á 200 hundruð og lækkar fjáræðina í 30 hundruð, sem var raunhæfara, en til þess að sættir við Sturlu haldist býðst Jón til að fóstora þriggja ára son Sturlu, Snorra. Svo vildi til að Jón átti eitthvert mesta bókasafn landsins. Og Snorri ólst þar upp og hlaut sína menntun. Ef Sturla hefði ekki gert óhóflegar kröfur hefði Snorri Sturluson ef til vill aldrei orðið lærdómsmaður.

Nauðsynlegt er að hafa nokkur lokaorð um eftirgjöf Sturlu. Hann viðurkennir að hafa farið halloka fyrir sér sterkari manni. Í málf lutningi sínum vekur hann athygli á því hve óvenjuleg eftirgjöf hans er, enda fordæmalaus, ólíkt því sem átti við um hitt, þar sem blasti við fordæmi um óráðvendni í sjálfðæmismáli. Hann leggur árar í bát: Ja, aðrir beygja sig fyrir Jóni, hvers vegna þá ekki kjáninn ég? Hann lætur undan með fýlusvip, falskri hógværð, smjaðri, glæsibrag og lágkúru, en fer aldrei í launkofa með að ræðan er sýningaratriði.

En Sturla er of klókur til að halda að hann hefði nokkurn tímunn komist upp með að dæma sjálfum sér skaðabætur sem voru út úr öllu korti af eins vel tengdum manni og Páli. Svo virðist sem hann hafi í raun stefnt að því að vera neyddur til uppgjafar. Hvers vegna? Þegar allt kom til alls varð hann syni sínum úti um gott fóstur en þau málalok gat hann varla hafa séð fyrir. Ég held að hann telji frekar, og þar hefur hann rétt fyrir sér, að hann auki orðstír sinn, heima í héraði og jafnvel um land allt, með því að sýna áráðni til að ögra Jóni, að þvinga Jón til að þvinga hann til uppgjafar, en haga því svo að það sé í frásögur færandi. Lygin lak svo af hógværðinni að

⁴⁵ Hér leikur Sturla með mismunandi merkingar orðanna *sómi*, *sæmd*, sem getur bæði þýtt heiður og fébætur.

⁴⁶ *Sturlu saga*, bls. 180–181.

hún ól jafnvel af sér staðfestingu Brands biskups á því sem enginn efaðist um auðsæja vitsmuni Sturlu – og ábendingu um það sem allir efuðust um – góðan vilja og ásetning. En síðan hvenær ætti slík vitneskja svo sem að hafa skipt máli um getu Sturlu til að setja fram trúverðuga hótun? Það var á allra vitorð að vissara væri að vera á varðbergi gagnvart honum, hann var margfaldur í roðinu eins og Óðinn.

Algengur háttur þeirra sem hafa mikinn metnað er að reyna sífellt á þolmörk, fara yfir strikið, ögra, hörfa svo ef mótstaðan er slík að það borgar sig ekki að taka slaginn í bili. Þetta er svo útbreidd tækni í stjórnámálum, í agaðri harðfylgni og þar sem barist er um yfirburði, að álitshnekkir verður lítill við einn og einn afleik, því að hver og einn þeirra er nægilega léttvægur til þess að hægt sé að segja með réttu að hann skipti varla máli. Þannig var því til dæmis varið í þrálátum stríðsátökum í Frakklandi á elleftu og tólftu öld þegar herir voru í sífellu sendir fram (en síðan dregnir til baka án þess að hafa tekið þátt í bardaga) og að setið var um kastala en umsátrinu síðan aflétt. Að sækja fram en hörfa síðan er viðbragð í þrátefli og því kemur engum til hugar annað en að menn rísi upp jafnharðan þótt þeir lendi í dálitlum mótvindi og hefjist aftur handa við að beita þrýstingi og ögra. Vel á minnst, þetta var ekki í fyrsta sinn sem Jón hafði yfirbugað Sturlu.⁴⁷

Þar fyrir utan er það sérstök tækni við að byggja upp ógnaryfirburði að prófa að draga sig í hlé og reyna aftur, að koma sér upp því orðspori að maður gefist ekki svo auðveldlega upp, sýni þrautseigju. Hver veit nema gagnlegra sé að fólk viti að maður geti tekið tapi og snúið aftur, en að njóta svo mikilla yfirburða að ekki nokkur maður þori að reyna sig. Þannig ryðga menn og verða sjálfumgláðir. Eftir hvert tap má koma því til skila næst: Þetta er fyrir þá sem eru nógu snjallir og láta ekki hræða sig svo auðveldlega.

⁴⁷ *Sturlu saga*, 1954, bls. 164–168.